

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Феня ПУСТОВА

© 2001

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК НОВОЇ ЯКОСТІ¹

У творчій біографії Р. Гром'яка науково-методична монографія з історії української літературної критики – явище закономірне. Глибинно досліджуючи спадщину І. Франка, вчений впродовж кількох десятиліть розробляє питання естетики, теорії критики, теорії та історії літератури. Крім того, читаючи курс історії української літературної критики філологам, він змушений був чітко визначити параметри цієї дисципліни, теоретичну основу і джерельну базу для лектора і студентів. Викладацька праця спонукала Р. Гром'яка випробовувати різні методичні прийоми, шукати найбільш доцільні, щоб зацікавити своїх слухачів, активізувати їхню самостійну роботу. Поєднання в одній особі теоретика, літературного критика, історика літератури й лектора вузу забезпечило посібнику глибину змісту, чітку логіку викладу і нову науково-методичну систему, запропоновану викладачам і студентам.

Характерна риса автора монографії – толерантне ставлення до тих, хто працював у царині теорії та історії літературної критики. Він не вдався до легкого «знищення» книг радянської доби, а відібрав з них найменші, так би мовити, елементи об'єктивної істини. Не відгороджує Р. Гром'як і студентів директивними судженнями від тих публікацій, а пропонує переконатися в їхній методологічній неспроможності. Для оптимального використання цього посібника має значення і та обставина, що у студентів з'явилася можливість вивчати предмет за першоджерелами. Маємо на увазі передусім хрестоматію з «Історії української літературної критики та літературознавства»².

У вступі рецензованої праці автор обґрунтував потребу створення багатофункціонального посібника, що зумовлюється сьогоднішнім станом розробки питань літературного критицизму; знайомить з планом висвітлення кожної теми і концептуальними засадами, якими визначаються зміст монографії та відмінність її від нормативного підручника з історії української літературної критики. Для виконання чітко сформульованого завдання Р. Гром'як спочатку подає своє розуміння теоретичних понять.

У першому розділі він пояснює специфіку літературної критики як суспільної аксіологічної діяльності людини, що базується на естетичному сприйманні мистецьких явищ. Автор також розкриває структуру естетичної оцінки, систему літературно-критичних жанрів, пропонує своє розв'язання проблеми критичного методу та обґрунтовує поцінування художніх явищ «з допомогою системи критеріїв на засадах строгого історизму» (15), а також акцентує увагу дослідників на усвідомленні «меж і можливостей інтерпретації та її неоднакової питомої ваги в літературній критиці та історії літератури» (17).

Другий розділ посібника містить авторську модель історії літературної критики, її джерела, взаємозв'язок з історією мистецтва слова. Тут обмірковується і питання періодизації. Р. Гром'як не йде за етапами історико-літературного процесу, для визначення їх орієнтується на появу якісно нових елементів саме в літературній критиці. Керуючись цим принципом, дослідник об'єднав дев'ять перших століть, які охоплюють давньоруське письменство та XVIII ст., а XIX століття розділив на п'ять періодів. Автор посібника

¹ Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття): Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 223 с.

² На жаль, сумніваємося, що за нинішніх фінансових умов та відсутності дійового механізму забезпечення вузівських бібліотек філологи й журналісти вузів одержали чи одержать хрестоматію і посібник Р. Гром'яка.

застерігає лектора цього курсу від загрози дублювання історії українського письменства і висуває дві умови, за яких можна уникнути небажаної дифузії двох літературознавчих дисциплін: знання сучасної методології і дотримання відповідного їй алгоритму. Конкретизація алгоритму вилилася у Р. Гром'яка в 15 компонентів, які рекомендується враховувати (в меншій чи більшій кількості) до кожного періоду. В процесі дослідження еволюції українського літературного критицизму теоретик переконує в доцільності здійсненої ним періодизації і розробленого алгоритму.

Зміст першого періоду літературної критики в посібнику зводиться до пояснення передумов її зародження і становлення, показу стимулів і перешкод до усвідомленого естетичного критицизму, виявлення спорідненості (хоча й не синхронної) оцінок художньої творчості в Україні з традиціями всіх національних культур. Розгляд розвитку літературної критики протягом XIX ст. теж співвідноситься з процесами в європейських країнах, коли подібність породжувалася спільною філософією та естетикою, а відмінність історичними соціо-культурними факторами: підневільним становищем нації, розмежованої кордонами, заборонами мови, літератури, періодики і навіть рівнем поширення національної свідомості в середовищі інтелігенції. Простежуючи виникнення, динаміку власне літературної критики, модифікації і збагачення теоретичних понять в XIX ст., формування критеріїв оцінки художніх творів, розширення тематики, жанрів і стилістичних форм, Р. Гром'як переконує: хоча й уповільнено, всупереч перешкодам, розвиток ішов по висхідній.

Десяті-тридцять роки XIX ст. щодо літературного критицизму автор характеризує своєрідно: «...українських за формою, українських за духом літературно-критичних виступів у цей період майже не було» (55), проте аксіологічно-естетична діяльність харків'ян (письменників, професорів університету) була органічним породженням самої української літератури, нової за предметом і принципами зображення, мовою, багатогранними зв'язками з народною творчістю. При розгляді наступних етапів еволюції літературної критики Р. Гром'як не міг обмежитися загальними характеристиками, а й вирізьблює, так би мовити, індивідуальні портрети критиків, які відіграли більшу чи меншу роль в цьому русі. У шевченківському періоді (40-50-і рр.) оцінюється літературно-критична діяльність М.Максимовича, М.Костомарова і частково П.Куліша, які спричинилися до того, що «літературна критика на етнічних українських землях функціонувала в естетичній свідомості освіченої верстви як важливий чинник літературного процесу... у зв'язку з засадами романтизму» (79-80). Окремо виділяється в цьому періоді стимулююча роль поезії Т.Шевченка, яка спонукала переглядати критерії оцінок художніх творів, удаватися до нових жанрових форм критики.

В 60-і роки, переконує Р.Гром'як, літературно-критична діяльність П.Куліша за своїм методом була «психолого-естетичною, розвивалася в тому руслі, в якому йшла європейська думка того часу, а згодом розбудували свої концепції О.Потебня та І.Франко» (95). Для такого прогресу вирішальне значення мала творчість Т.Шевченка, яка і в це десятиліття була тереном зіткнення протилежних концепцій, сприяла розширенню кола критиків.

До проаналізованих Р.Гром'яком джерел варто додати оцінку дискусії, матеріали якої нещодавно опублікував дослідник української літератури Кубані В.К.Чумаченко¹. Впродовж квітня-серпня 1861 року на сторінках «Прибавлений к Харьковским губернским ведомостям» обговорювалися питання: масштабність таланту Т. Шевченка, ступінь художності його творів й – у зв'язку з цим – чи є самостійними та перспективними українська мова та український народ. Невідомий у мистецькому світі призвідник дискусії Римов (А. Баримов) у квітні виступив із статтею «Два слова о литературных вечерах в Харькове и одно о Т. Г. Шевченко». Основні оціночні судження Баримова такі: 1) на вечорах поета «...отчаянно восторженная декламация простых, большей частью полных тихой, хотя и глубокой грусти стихов... может привести в умиление только отчаянного патриота или

¹ Мова Василь (Лиманский). Из литературного наследия. – Краснодар, 1999.

того, хто ни слова не понимает по-малороссийски...»(36); 2) вірші Т. Шевченка «писаны языком очень близким к великорусскому» (36), українська мова відрізняється лише закінченнями дієслів та деяких іменників; 3) поета називають великим не за талант, не за твори, а на підставі «известных обстоятельств его жизни» (37), тому й ототожнюються людина й художник; а також це пояснюється «очень устарелым характером нации» (37). В цього дещо замаскованого українофоба знайшлися однодумці і два супротивники, головний з них –В. Мова, на той час 19-річний студент-філолог Харківського університету. Зміст виступів українця з Кубані засвідчує, що він був читачем «Основи», знав статті П. Куліша й М. Костомарова. Вдаючись до іронії, молодий критик висміює твердження, що може застаріти характер народу, при цьому він покликається на працю «Две русские народности» М. Костомарова. В інтерпретації В. Мови, Т. Шевченко – великий художник, бо відобразив характер українського народу «во всех проявлениях его духовной жизни... выразил в высокой степени полно, художественно и многосторонне. А для такого дела (підкреслив критик) нужно много поэтической силы, нужно громадное дарование» (51).

Контрастність аксіологічних критеріїв двох дискусантів виявилася також в поцінуванні поеми «Катерина». Баримов, твердячи, що й О. Пушкіна не можна назвати великим, водночас наголосив: «По художественной обработке характеров, по глубокости идеи, по меткому и звонкому стиху большая половина сочинений Пушкина стоит гораздо выше знаменитой «Катерины» г. Шевченко» (36). Український твір названо «порядочным», «с миленькой героиней». Порівняння, звичайно, невіддале, а до поеми застосовано неестетичні мірки. Заперечення В. Мови прозвучало досить переконливо. Критик акцентує увагу опонента на одній з найдраматичніших сцен поеми (вигнання покритки з батьківської хати) і пропонує простежити «за развитием каждого характера в отдельности», заглибитися «во взаимное их отношение: в отношение отца к дочери и матери» і переконатися, «насколько верен каждый характер действительности» (53). В цьому судженні поєдналися психологічна оцінка і принцип правдивості, відповідності життю зображеного епізоду: репліки, поведінка, самопочуття героїв відповідають народному принципу моралі. В. Мова виявився гідним учнем П. Куліша.

В харківській дискусії була поставлена і проблема світового значення поета, але ні в кого з її учасників не було критеріїв виміру його.

Стан літературної критики в 70-і роки, як показує Р. Гром'як, стимулювали передусім освітні заклади, громадські організації та установи і періодика Галичини. Автор монографії визначає заслуги М. Драгоманова та І. Білика. Помічаємо і втрати літературної критики: праця М. Драгоманова «Українське письменство 1866-1873 років» не стала фактом літературного життя в цей період. Р. Гром'як ретельно досліджує входження І. Франка в літературознавчу сферу десятиліття, висловлюючи нові, обґрунтовані характеристики. Статтю «Література, її завдання та найважливі ціхи» він кваліфікує як ситуативне породження позитивістської естетики» (133), за межі якої І. Франко вийшов у цій же праці. Щодо усталеного в нашій науці тлумачення дискусії 70-х років як зіткнення антагоністичних суспільних сил, автор посібника скрупульозним аналізом першоджерел і фактів доводить протилежне: «...українці виступили в «єдиному потоці» на стратегічному напрямі творення і обстоювання української літератури, яка виражає життя українського народу» (115).

Розгляд динамічної, багатоаспектної і жанрово розмаїтої літературної критики 80-90-х рр. XIX ст. Р. Гром'як починає з характеристики найсприятливішої за всі десять століть українських соціо-культурних обставин: в Галичині з'явилося Наукове товариство імені Т. Шевченка, у Східній Україні професори університетів мали великі успіхи в теорії словесності, філології, етнографії, в дослідженні історії українського письменства. М. Драгоманов та І. Франко, виступаючи в іншомовній пресі, робили національну літературу фактом духовного європейського життя, переглядали критерії оцінки художніх творів, накресливали основні проблеми критики. Крім того, І. Франко, спираючись на національні здобутки, на досягнення філософської та естетичної думки Європи та наукові відк-

риття людинознавчих наук і формуючи на цій основі концепцію рецептивної естетики, стає постагттю, як пише Р. Гром як, “сумірною” найвидатнішим теоретикам і практикам літературної критики доби.

В літературно-критичний потік 80-90-х років Р. Гром’як вписує цілий загін українських письменників. Ця форма публічної діяльності свідчила про їхній великий інтерес до новаторських тенденцій у європейських літературах, про їхню чутливість до теоретичних праць і критичних оцінок І. Франка. Цей матеріал у посібнику теж засвідчує, що українська естетика, літературознавча наука й саме мистецтво слова збагачували світову культуру.

Система методичних порад, рекомендацій, коментарів, завдань, питань для самоконтролю, логічних схем, як і науковий апарат посібника, спрямовані на те, щоб студенти осягнули і засвоїли теоретичні поняття, поглиблювали вміння самостійно мислити, формували дослідницькі навички. Цьому могли б посприяти і завдання над конкретними (вказаними викладачем) листами письменників один до одного. Скажімо, Панас Мирний в 1898 р. в листі до М. Коцюбинського радить утримуватись від «авторських додатків», які він виявив у оповіданні «Для загального добра», і «тільки живі образи подавати». В розгорнутому Панасом Мирним поясненні цього міркування студенти можуть виявити, що письменник вийшов за межі тих літературно-критичних оцінок і порад, які давав йому брат Іван в 70-і роки під час роботи над романом «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Науково-методичний посібник «Історія української літературної критики» Р. Гром’яка конче потрібний студентам-філологам, журналістам і вузівським викладачам літератури. Але хто подбає про те, щоб ця книжка була в продажу в обласних книгарнях і в достатній кількості у бібліотеках вузів?

Феня ПУСТОВА